

İRAN İSLAM DEVRİMİ'NE GİDEN SÜREÇTE REX SİNEMASI FACİASI VE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üye. Nuran KILAVUZ*

ÖZ

XX. yüzyıla girerken başta Dünya Savaşları olmak üzere Dünya Tarihi'nde büyük siyasal manevralara neden olan olaylar yaşanmıştır. Yaşanan olaylar dünyanın; siyasi, askeri, ekonomik, kültür, sanat ve sınırlarının tümünden değişmesine neden olan olaylardır. 1970'lere gelindiğinde ise yaşanan olaylar silsilesinin Ortadoğu'daki en önemli halkası ise 1979 yılındaki İran İslam Devrimi olmuştur. İran İslam Devrimi, 2500 yıllık İran monarşisinin son monarkı olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi'ye karşı Humeyni ve taraftarları tarafından verilen mücadele sonunda gerçekleşmiştir. Öte yandan Dünya Tarihi'nin birçok evresinde çeşitli devrimler yaşanmıştır. Yaşanan devrimler ise genellikle demokrasi, insan hakları ve kültürel unsurlar içeren devrimlerdir. Fakat bunların haricinde tarihte ilk kez bir halk devrimi sonucunda İslami bir cumhuriyet kurulmuştur. İslami cumhuriyetin kurulması yolunda İran'da yaşanan olaylar ve olayların bir halk harekâtına dönüşmesini sağlayan dönüm noktaları olmuştur. Dönüm noktalarından birisi ise İran ve Ortadoğu Tarihi için önemli bir yere sahip olan 19 Ağustos 1978 tarihinde 377 kişinin yanarak can verdiği Rex Sineması Faciasıdır. Dünya Tarihi'ndeki en büyük terör saldırılarından biri olarak da kabul edilen bu facia, İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesini hızlandıran olaylardan birisidir. Çalışmada Pehlevi Hanedanlığı'ndan Rex Sineması Faciasına kadar İran İslam Devrimine giden süreç ele alınarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece arşiv belgeleri, gazeteler, hatıratlar ve dönemi anlatan diğer kaynaklar incelenerek objektif bir çalışma ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Devrim, Şah, Humeyni, Rex.

İRAN İSLAM DEVRİMİ'NE GİDEN SÜREÇTE REX SİNEMASI FACİASI VE ETKİLERİ

ABSTRACT

XX. as we entered the century, there were events that caused great political maneuvers in world history, especially the World Wars. These events are events that cause the world to completely change its political, military, economic, culture, art and borders. By the 1970s, the most important link in the Middle East of this series of events was the Iranian Islamic Revolution of 1979. The Islamic Revolution of Iran came at the end of the struggle fought by Khomeini and his supporters against Shah Mohammad Reza Pahlavi, the last monarch of the 2,500-year-old Iranian monarchy. On the other hand, there have been various revolutions in many stages of World History. These revolutions, on the other hand, are usually revolutions involving democracy, human rights and cultural elements. But in addition, for the first time in history, an Islamic Republic was established as a result of a people's revolution. The events in Iran on the way to the establishment of this Islamic Republic and the turning points that led to these events turning into a popular operation have been. One of these turning points is the Rex Cinema disaster, which burned to death 377 people on 19 August 1978, which has an important place in the history of Iran and the Middle East. This disaster, which is also considered one of the largest terrorist attacks in world history, is one of the events that accelerated the realization of the Islamic Revolution in Iran. In the study, the process leading to the Islamic Revolution of Iran from the Pahlavi dynasty to the disaster of the Rex Cinema was examined and the method of document and document analysis was used from qualitative research methods. Thus, archival

* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, nkilagiz@erzincan.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1639-6516

documents, newspapers, memorabilia and other sources describing the period were examined and an objective study was tried to be put forward.

Keywords: Iran, Revolution, Shah, Khomeini, Rex.

Giriş

Jeopolitik olarak önemli geçiş yolları üzerinde bulunan İran pek çok medeniyete ev sahipliği yaparak birçok imparatorluklar veya hanedanlıklar tarafından yaklaşık olarak 2500 yıllık bir monarşi ile yönetilmiştir (Naskalı 2000: 295). Çeşitli imparatorluklar ve hanedanlıklar tarafından uzunca süre devam edilen monarşi yönetiminin son monark hanedanlığı ise Rıza Pehlevi tarafından kurulan Pehlevi Hanedanlığı'dır (Sümer 2001: 52). Hemedan Piyade Taburu Kumandanı "*Mîr-peñç*" (Tuğgeneral) Rıza Pehlevi, emri altındaki 2500 kişilik Kazak Birliği ile 1921 yılında Tahran'a gelerek stratejik noktaları tutmuş ve bunun sonucunda bir darbe gerçekleştirerek İran'daki yönetimi eline almıştır (Çevik 2015: 20). Yönetimi ele geçirdikten sonra 12 Aralık 1925 tarihinde kendini "*Şehinşah*" ilan ederek Pehlevi Hanedanlığını kurmuştur (Kurtuluş 2008: 67). Rıza Pehlevi, Şah olduktan sonra hem ülke içinde hem de ülke dışında iktidarını pekiştirmek amacıyla birtakım çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalardan birisi de 22 Nisan 1926 tarihinde Türkiye ile dört maddeden oluşan bir dostluk antlaşması imzalamasıdır (BCA 03.10.261.762.14: 1). Fakat Şah'ın bu çalışmaları kısa bir süre sonra diktatöryal bir rejime evrilince pek çok çevreden tepki almış ve muhalefet oluşmuştur (Mokhtarpour 2012: 2). Oldukça sert ve bir o kadar da İran milliyetçisi olan Rıza Pehlevi, 1935 yılında yayınlamış olduğu bir genelge ile tüm resmi yazışmalarda ülkesi için kullanılan "*Fars-Persia*" kavramı yerine İran adının kullanılmasını kanunlaştırmıştır. Bunu yapmasının sebebi ise İran kavramının "*Aryan*" anlamı içeren bir kavram olmasıdır. Bir teoriye göre İranlılar ve Almanlar aynı Aryan soyundan gelen milletlerdir. Bu teoriyi bilen Rıza Şah, İngiliz ve Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya ile yakınlaşmak için bunu kullanmıştır (Gündoğdu 2010: 98-99). Fakat Şah'ın bu denli Hitler Almanyası'na yakınlaşmasını bahane bilen İngiltere ve SSCB, 1941 yılında İran'ı işgal ederek Rıza Pehlevi'yi tahttan indirmişler ve yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi Şah ilan etmişlerdir (Çitlioğlu 2015: 29). Tahttan indirilen Rıza Şah kısa bir süre sonra önce Hint Okyanusu'ndaki Moritus Adası'na, daha sonra ise Güney Afrika'daki Johannesburg Şehrine sürgüne gönderilmiş ve 26 Temmuz 1944'te ise burada hayatını kaybetmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi, babasının ölümünden sonra yaklaşık 6 yıl sonra na'şını İran'a getirtmiş ve nisan 1950 yılında devlet erkânı ile cenaze töreni düzenleyerek bugünkü türbesine defnetmiştir (Kurtuluş 2008: 67). Cenaze törenine pek çok ülkeden yöneticiler ve heyetler katılmıştır. Türkiye ise cenaze törenine Orgeneral Kazım Orbay (BCA 030.18.01.02.123.66.4: 3), Cumhurbaşkanı Başyaveri Yarbay Cevdet Tolgay (BCA 030.18.01.02.123.66.4: 4), Kurmay Binbaşı Selahattin Ergin, III. Ordu'dan Üsteğmen Ziya Yapıcı, Başgedikli Zafer Savaşan, Başçavuş Hasan Günderi (BCA 030.18.01.02.123.66.4: 7) ve 50 erden oluşan askeri bir heyet göndermiştir (BCA 030.18.01.02.123.66.4: 9). İktidara gelen Şah Muhammed Rıza Pehlevi, babasının bıraktığı kötü imajı değiştirmek için bir takım reformlar gerçekleştirip muhalefetin üzerindeki baskıyı hafifletmiştir. Ayrıca bir af yasası çıkararak bütün suçluları affetmiş ve siyasi partilerin kurulmasına da izin vermiştir. Bunların dışında başka sosyal hizmetler gerçekleştiren Rıza Pehlevi, komünizme karşı din adamlarına da yakın durmaya çalışmıştır. Fakat yeni başa gelen Şah, bir yandan

demokratikleşme hareketleri yaparken diğer yandan da gizliden gizliye iktidarını güçlendirmeye çalışmıştır (Abrahamian 2008: 132). Bunlar yaşanırken işgal nedeni ile İngiltere ve SSCB'ye tanınan kapitülasyonlar da muhalefet tarafından yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Ulusal Cephe Lideri Dr. Muhammed Musaddık, SSCB'ye tanınan petrol ayrıcalıkları nedeni ile İran Parlamentosu'na Mayıs 1946 tarihinde bir yasa teklifi sunmuştur. Böylece sunulan yasa teklifi meclis tarafından kabul edilerek SSCB'ye tanınan petrol ayrıcalığı kaldırılmıştır (Sander 2012: 610). Öte yandan Rıza Pehlevi, 1949 yılında İngiltere ile gizli bir petrol antlaşması imzalamıştır. Kamuoyuna sızan bu gizli antlaşma her kesimden tepki toplamış ve ülkede bunun aleyhinde gösteriler düzenlenmiştir. Böylece yapılan gösterileri fırsat bilen Musaddık, SSCB'ye karşı hazırladığı bir yasa teklifinin benzerini de İran Petrollerini işleten ve İngilizlere ait olan Anglo-Iranian Oil Company Ltd.'nin millileştirilmesi için 1951 yılında meclise sunmuştur (Mokhtarpour 2012: 53). Mecliste kabul ettirdiği bu yasa teklifi ile Musaddık halktan büyük destek görmüş ve Şah tarafından başbakanlığa getirilmek zorundan kalmıştır (Hallidy vd. 1992: 112). Musaddık Hükümet başkanlığına geldikten kısa bir süre sonra ilk iş olarak İngiltere'ye ait olan Anglo-Iranian Oil Company Ltd.'yi millileştirmek olmuştur. Fakat bu durum hem İngiltere tarafından hem de İngiltere'nin desteğini alan Şah tarafından pek memnuniyetle karşılanmamıştır. İngiltere tepki olarak İran'a ambargo uygulamış ancak bir çözüm sağlayamayınca Şah'ın onayını alarak bir askeri darbe gerçekleştirmiştir. İngiltere İstihbarat Servisi MI6 ve Amerika Birleşik Devletleri Gizli Servisi CIA tarafından 1953 yılında tarihe "*Ajax Operasyonu*" olarak geçen bir darbe ile Musaddık baştan indirilmiştir. Musaddık'ın baştan indirilmesinden sonra İran'da otoriteyi tekrardan eline alan Şah, bu sefer daha katı bir yönetim sergilemiş ve muhalefetin bir daha örgütlü bir hale gelememesi için bazı siyasi partileri kapatmıştır (Gökalp 2016: 22-23).

Ak Devrim ve Karşı Tepkiler (Ocak 1963)

Ajax Operasyonu'ndan sonra İran'daki bütün otoriteyi tekrar ele alan Şah, her şeyi kontrolü altına alabilmek ve Şahlık Yönetimini koruyabilmek adına CIA ve MOSSAD benzeri bir yapıyı oluşturmak için ABD ve İsrail'den yardım istemiştir. Amerikalı ve İsraili uzmanların yardımı ile iç güvenliği sağlamak ve istihbarat toplamak maksadı ile 20 Mart 1957 tarihinde "*Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü*" ya da kısa adı ile SAVAK kurulmuştur (Cleveland 2008: 326). Amerikalı General Norman H. Schwarzkof'un da eğitim verdiği SAVAK ajanları, Amerikalı uzmanlar tarafından eğitilerek birçok konuda uzmanlaştırılmışlardır (Gerger 2008: 55). Böylece muhalefetin korkulu rüyası haline gelen SAVAK, yaptığı işkenceler ve faili meçhul cinayetler ile muhalefeti sindirmeye başlamıştır (Federal Research Division 2012: 6). Muhalif kanada uygulanan baskı ve şiddet dayanılmaz duruma gelmiş ve bu yüzden pek çok yerde gösteriler yapılmıştır. Şah ve SAVAK'ın bu baskısı dış politikaya da yansımıştır. Amerika'da Demokratlar başkanlık seçimini kazanmış ve John F. Kennedy, ABD'nin başkanı olmuştur. Böylece başkanlığa gelen Kennedy, Şah ile olan ilişkileri katılaştırmış ve Şah'ın uyguladığı baskıyı yumuşatmasını ayrıca yeni reformlar yapmasını istemiştir (Taflıoğlu 2013: 638-639). Ancak ABD'nin bu dayatmalarına ilk etapta karşı gelen Şah, daha sonra baskılara dayanamayıp yeni bir reform paketi hazırlamıştır. Ocak 1963 tarihinde Ak Devrim adında bir reform paketi hazırlatıp referanduma götürmüştür. Yapılan sembolik referandum sonrasında bu yeni reform

paketi kabul edilmiştir (Demirkılınç 2017: 25). Ak Devrim içerisindeki reformları sıralamak gerekirse:

- “1- Toprak reformunun yapılması,
- 2- Orman ve otlakların iyileştirilmesi çalışması,
- 3- Toprak reformunun finansa edilebilmesi için devletin sahip olduğu fabrikaların satılması,
- 4- Endüstride kar paylaşımının yapılması,
- 5- Kadınları da içine alan bir seçim reformunun yapılması,
- 6- Okur-yazarlık teşkilatının kurulması,
- 7- Sağlık teşkilatının kurulması,
- 8- Yeniden yapılanma ve kalkınma teşkilatının kurulması,
- 9- Adalet yerel mahkemelerin kurulması,
- 10- Suyollarının millileştirilmesi,
- 11- Ulusal bir yapılanmaya gidilmesi,
- 12- Eğitime ve idareye yönelik kararlar alınması” (Edi 2019: 737).

İran’ı ve toplumunu modernleştirmek amacıyla yürürlüğe giren reform paketi, geleneksel İran’ın siyasal, toplumsal yaşamında önemli bir yer taşıyan ulemanın, toprak sahiplerinin, küçük ve orta sınıf esnafın tepkisini çekmiştir (Mokhtarpour 2012: 53). Şiilerde önemli bir yere sahip olan ulema sınıfı; toprak reformuna, medrese sistemi ve Ak Devrim’e şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunun sebebi ise ulema sınıfı, bu reform paketini “*anayasaya aykırı*” ve “*İslami olmamakla*” suçlamasıdır. Ulusal Cephe ise Şah’ın bu reformları yapmasını memnuniyetle karşıladıklarını fakat anayasaya aykırı olduğu için desteklemeyeceklerini bildirmişlerdir. Şah muhalefetin itiraz ve tepkilerine rağmen bu reform paketini uygulamaya koymuştur. Şah’ın bu hareketi muhalefeti oldukça kızdırmış ve protesto gösterileri başlamıştır. Bu olayda Şah’a en şiddetli muhalefeti yapan kişilerden birisi ise din adamı olan Ayetullah Humeyni olmuştur (Cleveland 2008: 457).

Ayetullah Humeyni’nin Siyaset Sahnesine Çıkışı ve Sürgünü

Humeyni, Şah ve ABD karşıtı vaazlar vererek göstericileri etrafında toplamış ve büyük bir kamuoyu baskısı oluşturmuştur. Humeyni ayrıca Ak Devrime karşı “*Bu devrimde beyaz olan tek şey Beyaz Saray etkisidir*” diyerek karşı çıkmıştır (Al Jazeera Türk: E.T. 27/11/2020). Böylece Humeyni bu muhalifliği yüzünden gözaltına alınmış fakat kamuoyu baskısı yüzünden tekrar serbest bırakılmak zorunda kalmıştır. Serbest kalan Humeyni, Şah’a karşı olan muhalifliğini daha da artırmış ve bu yüzden Şah tarafından çeşitli tehditlere maruz kalmış ancak geri adım atmamıştır. Yapılan tehditler karşısında Şah’a “*Küçük Adam*” diyerek küçümseyici nitelendirmelerde bulunmuştur (Algar 1998: 360). 30 Nisan 1963 tarihli konuşmasında İran Hükümeti’ni ABD ve İsrail adına İslam’ı yok etmeye çalışmakla suçlayan Humeyni, konuşmasında; “*Bu ülkede Kuran’ın olmasını İsrail istemiyor. İsrail bu ülkede mollaların varlığını istemiyor. Fevziye medresesine uğursuz ajanları vasıtasıyla saldıran İsrail idi*” demiştir (Biçen 2017: 75-76). İki ay süren karşılıklı suçlamalardan sonra sokak gösterileri tekrardan meydana

gelmiş ve Humeyni, Şah'a karşı hakaret boyutuna varacak suçlamaları nedeni ile 5 Haziran 1963 tarihinde tutuklanarak Kasr Hapishanesi'ne konulmuştur (Yılmaz 2020: 65). On dokuz günlük gözaltı süresinden sonra önce İşretabad Askeri Üssüne, oradan da Tahran'ın Davudiye Bölgesi'nde bir eve götürülerek burada 8 ay ev hapsinde tutulmuştur. Sekiz ay sonra serbest kalan Humeyni bu sefer de 1964 yılında Amerikan vatandaşlarının İran mahkemelerinde yargılanmasını önleyen bir yasa tasarısının kabul edilmesini eleştirmiş ve bunu kabul eden kişileri de vatan haini ilan etmiştir. Humeyni'nin bu eleştirileri karşısında Şah ondan kurtulmak için idam cezası vermiş fakat büyük çaplı gösteriler çıkmasından endişe ettiği için idam cezasını sürgün cezasına çevirmiştir (Algar 1998: 360). 4 Kasım 1964 tarihinde İran Ordusu'na mensup komando birliği bir şafak baskını ile Humeyni'nin Kum Şehri'ndeki evini kuşatarak onu tutuklamışlardır. Tutuklanan Humeyni, Türkiye'ye sürgün edilmek üzere Tahran'daki Mehrabad Havalimanı'na götürülmüştür (History of Iran Ayatollah Khomeini: [E.T. 14/11/2019](#)). Böylece 4 Kasım 1964 tarihinde SAVAK görevlisi Albay Hafzali ve 3 koruma ile gizlice Ankara'ya getirilmiştir. Ankara'daki askeri havaalanında askeri istihbarat görevlisi Albay Ali Çetiner ve Milli İstihbarat Teşkilatı personelleri tarafından karşılanmıştır. Ankara'daki Bulvar Palas Otel'i'ne götürülen Humeyni, kimliği gizlenerek otelin arka kapısından 514 numaralı odaya çıkartılmıştır. Burada kaldığı 8 gün boyunca SAVAK ve Türk Askeri İstihbaratı tarafından her hareketi gözlenmiştir (Devletoğlu [E.T. 27/11/2020](#)). Humeyni daha sonra ise güvenlik nedeni ile Bursa ya götürülmüştür. Çok sayıda SAVAK görevlisi ile 12 Kasım 1964 tarihinde Bursa'ya gelen Humeyni burada Farsça bilen Askeri İstihbarat Subayı Albay Ali Çetiner'in evinde kalmıştır (Kemankaş [E.T. 27/11/2020](#)). Şah'a karşı muhalif kişiliği ile ortaya çıkan ve şiilerce önemli bir din adamı olarak kabul edilen Humeyni, Türkiye'ye sürgün edildikten sonra bile kendisini ziyarete gelen taraftarları aracılığı ile İran'daki faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Yegin 2013: 97). Humeyni'nin Bursa'daki camilerde verdiği hutbeler ve kendisini ziyarete gelen büyük kitleler Türk Hükümeti'ni rahatsız etmiştir. Bu durum üzerine Türkiye Hükümeti, Humeyni'nin ülkeyi terk etmesini istemiştir. Bu istek üzerine Şah, Humeyni'yi Irak'a sürgüne gönderilmiştir (Humeyni Biyografisi [E.T. 27/11/2020](#)). Türkiye'de yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra 5 Eylül 1965 tarihinde şiiler için kutsal kabul edilen Irak'ın Necef Şehri'ne sürgün edilmiştir. Irak'taki sürgün yerinde de pek boş durmayan Humeyni, fetva ve kasetleri ile İran'daki destekçilerini yönlendirmiş ve Şah'a karşı faaliyetler tertiplemiştir (Algar 1998: 360). Humeyni'yi İran'dan uzaklaştırıp sürgüne göndererek ondan kurtulacağını düşünen Şah, bu düşüncesinde pek başarılı olamamıştır. Şah, 1971'teki Pers İmparatorluğu'nun 2500. yıl dönümünü kutlamak adına yaptığı masraflar ve 1973'teki Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra OAPEC tarafından uygulanan petrol ambargosuna uymayarak İsrail'e petrol satmaya devam etmesinden dolayı Humeyni'nin hakaretlerine ve eleştirilerine maruz kalmıştır (Biçen 2017: 79-80). Humeyni'nin sert eleştirilerinin yanı sıra Şah'ın uyguladığı bazı yanlış politikalar halk arasında Şah'a karşı bir tepki ve öfkeye neden olmuştur. Ayrıca devlet tarafından elde edilen petrol gelirlerinin halka yansımaması nedeni ile ekonomik sıkıntılar içerisinde kalan halkı daha da bunalmıştır. Bu sıkıntıların üzerine bir de yönetimin halktan kopuk bir yaşantı sürmesi hem halkı hem de muhalifleri Humeyni'nin etrafında birleştirmiştir (Yergin 2016: 632). Bu durum karşısında muhalefeti sindirmek ve Humeyni'yi devre dışı bırakmak isteyen Şah bir takım tedbirler alıp bazı faaliyetler yürütmüştür. Böylece İran'da Şah'a karşı büyük bir muhalefet cephesi oluştuğu sırada Humeyni'nin oğlu olan

Seyyid Mustafa Humeyni'nin Necef'te faili meçhul bir suikasta uğraması İran'da gösterilerin tekrardan başlamasına neden olmuştur. Ekim 1977 tarihinde Seyyid Mustafa Humeyni'nin cenazesi İran'a getirilmiştir. Seyyid Mustafa'nın cenaze törenine katılan binlerce kişi cenaze törenini siyasi bir mitinge çevirmişlerdir. Her geçen gün Şah yönetimine karşı giderek büyüyen protestolar Ocak 1978 tarihinde Humeyni'nin çağruları ile doruk noktasına ulaşmıştır. Sokaklarda yapılan gösteriler ve meydana gelen olaylar yüzünden İran Hükümeti, başkent Tahran'da sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. Fakat hükümet tarafından alınan bu tedbirler olayların yatıştırılmasında başarılı olamamıştır (Tabriz 2004: 173-174). Giderek büyüyen olaylar nedeni ile Şah, 7 Ocak 1978 tarihinde Humeyni'ye karşı bir eleştiri yazısı kaleme alıp Tebriz Gazetesi'nde yayımlatmıştır (Balkan-Tiryaki. 2014: 107). Bu yazı sonrasında Kum Şehri'ndeki medrese öğrencileri Şah'ı ve eleştiri yazısını protesto etmişlerdir. Güvenlik güçleri, protestoculara karşı oldukça sert müdahalelerde bulunmuşlar ve müdahaleler sonunda onlarca medrese öğrencisi hayatını kaybetmiştir. Olayların başlaması ile birlikte Humeyni çeşitli fetva ve çağrılarla halkı Şah'a karşı direnmeye çağırmıştır. Bu çağrıya uyan halk sokaklara inerek güvenlik güçleri ile çatışmaya başlamış ve yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir (Tabriz 2004: 215). Kum Şehri'nde yüzlerce kişinin öldüğü olaylardan sonra Şubat 1978 tarihinde protestolarda ölen kişilerin kırkıncı günü anısına birçok şehirde anma ve matem gösterileri yapılmıştır. Fakat bu anma ve matem gösterileri Tebriz Şehri'nde yerini bir ayaklanmaya bırakmıştı, silahlı çatışmaların yaşandığı şehirde, güvenlik güçlerinin ağır silahlarla müdahale etmeleri sonrasında yüzlerce gösterici hayatını kaybetmiştir (Tabriz 2004: 174-175).

Rex Sineması Faciasına Giden Süreç

Muhalefetin Şah'a karşı giderek Humeyni'nin etrafında birleşmesi İran'da yeni bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Örgütlü bir muhalefet ile olaylar büyük kitlelerce de desteklenmiş ve daha da büyümüştür. Böylece İran'ın birçok şehrine yayılan olaylardan sonra 1952 yılından beri büyük bir yasak ve baskı altında bulunan komünistler (Tudeh) de aleni bir şekilde gösteriler düzenlemeye başlamışlardır. 12 Mayıs 1978 tarihinde 200 kişilik komünist grup ellerinde orak-çekeçli bayrak ve flamalar ile Şah karşıtı sloganlar atarak yürüyüş düzenlemişlerdir. *"İran işçileri ile dünya işçileri bir birlik içinde olmalıdır"* diye sloganlar atarak yürüyüşlerini sürdüren komünist gruba güvenlik güçleri tarafından herhangi bir müdahale yapılmamış ve göstericiler olaysız bir şekilde dağılmışlardır. Ancak daha sonra SAVAK tarafından başlatılan bir soruşturma ile gösterileri tertiplediği iddiası ile dokuz komünist lider gözaltına alınmıştır (Cumhuriyet 14 Mayıs 1978: 3). Komünist liderlerin olayları tertipledikleri iddiası ile gözaltına alınması muhalefet tarafından tepki ile karşılanmış ve bu tepki yerini protesto gösterilerine bırakmıştır. Muhalefet ayrıca başkent Tahran'da Şah Yönetimine karşı halkı greve çağırmıştır. Yapılan çağrılardan sonra gruplar halinde Fevziye Meydanı'nda dolaşmaya başlayan göstericiler, grev kararına uymayıp kepenklerini indirmeyen iş yerlerini taşıyıp, yoldaki araçları tahrip etmişlerdir. Halkı, Şah Yönetimine karşı alınan greve uyma ve gösterilere katılmaya davet eden muhalifler, sık sık beyanatlar vererek halka uyarılarda bulunmuşlardır. Yapılan uyarılarda iş yeri sahiplerinin iş yerlerini açmamalarını ve ayrıca araç sahiplerinin de trafiğe çıkmamaları yönünde uyarılarda bulunmuşlardır. Uyarılara uymayan araç ve iş yerlerinin yakılacağını da belirtmişlerdir.

Bu durum üzerine hükümet sıkı tedbirler almış, polis ve askerler Tahran'ın stratejik noktalarında mevzilenmiştir. Karada bu tedbirler alınırken havada da helikopterler ve uçaklar devriye uçuşları yaparak şehirdeki hareketlilik gözlenmeye çalışılmıştır. Hükümet Tahran'da aldığı güvenlik önlemlerinin benzerini Tebriz, Meşhed ve Kum şehirlerinde de almıştır (Cumhuriyet 10 Mayıs 1978: 3). Ancak alınan bunca güvenlik tedbirlerine rağmen olaylar engellenememiş ve muhalifler 13 Mayıs 1978 tarihinde genel greve giderek Tahran'da büyük bir protesto mitingi düzenlemişlerdir. Kısa bir süre sonra "*Kahrolsun Şah*" sloganları atarak yürüyüşe geçen göstericileri zırhlı araçlar ve tankların yanı sıra yaklaşık 2000 kişilik askeri birlik kuşatmaya almıştır. Yapılan tüm uyarılara rağmen dağılmayan göstericilere müdahale edilmiş ve bu müdahale sonucunda çıkan çatışmalar nedeni ile 50'den fazla gösterici yaralanırken 100'den fazlası da gözaltına alınmıştır (Cumhuriyet 23 Mayıs 1978: 3). Tahran'da durum böyle iken Şah, Niyavaran Sarayı'nda İranlı gazetecilerle bir basın toplantısı düzenleyerek, yaşanan olaylar hakkında bir demeç vermiş ve konuşmasında "*olayları önlemek için çok sert yasalar çıkarılacağını*" söylemiştir. Ayrıca kendisine muhalif olan göstericilerin sayısının sadece 35 bin olduğunu iddia ederek "*Tek parti rejiminin en iyisi olduğunu*" belirtmiştir. Birçok kente yayılan gösteriler nedeni ile güvenlik güçleri, üzerlerine ağır makineli tüfekler monte edilmiş araçlarla büyük şehirlerde devriyeler atıp resmi kuruluşlarda mevzilenerek olası bir genel ayaklanmaya karşı tedbirlerini almışlardır. Alınan bütün tedbirlere rağmen Tahran Üniversitesi yaklaşık 1000 kişiden oluşan bir öğrenci grubu tarafından ele geçirilmiş ve "*Kahrolsun Şah*", "*Mücadele İçin Birlik*" gibi sloganlar atarak güvenlik güçleri ile çatışmaya girmişlerdir. Süngülü askerlerin de katıldığı çatışmalarda yüzlerce öğrenci yaralanmıştır (Hürriyet 17 Mayıs 1978: 3). İran'da protesto gösterileri 1978 yılında belli aralıklarla devam ederken, Irak'ın Necef Şehri'nde sürgün olarak yaşayan Humeyni ise İran'daki olayları değerlendirmek ve protestoculara destek olma adına 18 Haziran 1978 tarihinde Lübnan merkezli Es-Sefir Gazetesi'ne bir röportaj vermiştir. Röportajda:

"Şah Rejimine karşı yakında silahlı bir mücadeleyi başlatacaklarını ve bu mücadelenin de Şah devrilene kadar süreceğini ayrıca halka çağrıda bulunarak Şah'a karşı verilen bu mücadeleye katılmalarını" bildirmiştir. Humeyni devamında "Şah'ın uçurumun kenarında olduğunu ve efendileri tarafından terkedilmek üzere bulunduğunu söyleyip, İran'daki rejiminin de sallanmaya başladığını iddia ederek Şah'ın yanında yer almak isteyenlere de uyarıda bulunmuş ve bu gibileri parlak bir geleceğin beklemediğini" ifade etmiştir (Hürriyet 20 Haziran 1978: 1).

Humeyni'nin Es-Sefir Gazetesi'ne verdiği röportaja karşılık Şah'da U.S. News and World Report Dergisi'ne bir demeç vermiştir. Şah, demecinde;

"Yapılan protesto gösterileri yüzünden kendisini tehdit altında hissetmediğini bildirmiş ve duruma hâkim olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca ülkedeki karışıklıkların nedeninin ise kişisel intikam duyguları, Müslüman yöneticilerin liberalleştirme programına tepkileri, ekonomik yavaşlama, komünist eylemler ve komünistler ile gericiler arasındaki garip işbirliği gibi bir etmenler kombinezonuna bağlayarak beni kimse deviremez, iktidar bende ve muhalefet gücünü hiçbir şekilde hükümetinkiyle karşılaştıramaz" demiştir. Demecinde son olarak insan hakları konusuna da değinen Şah, "İran'da insan haklarına birçok ülkeden daha fazla saygı gösterildiğini, İran'daki siyasi tutuklu sayısının 3300'den 2000'e düştüğünü,

evlerde ve sokaklarda güvenliğin hâkim olduğunu” ileri sürmüştür (Cumhuriyet 22 Haziran 1978: 3).

İran’da Şah Yönetimi’nin tek partisi olan Restakiz Partisi’nin içinde bile son aylarda ülke içerisinde yükselen halk muhalefetine paralel olarak ortaya çıkan bunalımın derinleşmekte olduğu hissedilmiştir. Bu yüzden Restakiz Partisi’nin dört milletvekili istifa ederek yeni bir parti kurmuşlardır. İstifa eden milletvekillerinden sonra Restakiz Partisi Genel Sekreter Yardımcısı Muhammed Rıza Ameli’nin de “*Parti içi reform önerilerinin dikkate alınmadığı*” gerekçesi ile istifa etmesi parti içindeki bunalımı daha da derinleştirmiştir (Cumhuriyet 17 Temmuz 1978: 3). İstifaların etkileri İran’da şaşkınlığa neden olurken diğer yandan sağcı milletvekili olan Muhsin Pezeşhpur, mecliste yaptığı bir konuşmada lideri olduğu “*Pan İranist Partisi*”ni yeniden kuracağını ilan etmiştir (Hürriyet 6 Temmuz 1978: 15). Belli aralıklarla devam eden gösteriler Ağustos 1978’den sonra süreklilik kazanmaya başlamış ve 8 Ağustos 1978 tarihine denk gelen Ramazan Ayı’nın ilk gününün etkisi büyük olmuştur. 17 Ağustos 1978 tarihinde İsfahan’daki dini lider Ayetullah Hüseyin Kademi’nin evinin etrafında toplanan göstericiler, Kademi’nin evinin önünde Şah aleyhine sloganlar atıp muhalif konuşmalarda bulunan göstericilere güvenlik güçleri müdahale etmiş ve arbede çıkmıştır. Böylece çıkan arbededen sonra güvenlik güçleri protestocuların üzerine ateş açmış ve olaylar kontrolden çıkmıştır (Erkan 2017: 100). Güvenlik güçleri kontrolden çıkan olaylara müdahalede yetersiz kalınca devreye ordu girmiş ve asker İsfahan merkezine inmiştir. Gösterilerin olduğu bütün sokakları çevreleyen askeri birlikler protestocuları dağıtmak için göz yaşartıcı gaz kullanmış fakat bunda başarılı olamamıştır. Bu müdahale sonucunda İsfahan’ın ara sokaklarına dağılıp dükkân ve bankalara saldırmaya başlayan protestocular pek çok yeri ateşe vermiş ve askerlere saldırmışlardır. Askerlere yapılan saldırılar üzerine askeri birlikler de protestoculara ateş açmış ve iki taraf arasında bir çatışma çıkmıştır. Çıkan çatışmalarda onlarca kişi hayatını kaybetmiş ve asker olayları kanlı bir şekilde bastırmayı başarmıştır. Olayların bastırılması ile İsfahan’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve saat 20:00’den gün doğumuna dek sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Olayın ciddiyetini algılayan Şah, olaylar nedeniyle tüm yurtdışı gezilerini iptal etmiştir (Milliyet 18 Ağustos 1978: 3). İsfahan’daki olaylardan sonra Şah, Tahran’da bir basın toplantısı düzenlemiş, ülkedeki gösteriler ve ayaklanma girişimlerinin arkasında komünistlerin olduğunu ve bunların da ülke yönetimini ele geçirmeye çalıştıklarını iddia ederek “*Komünistler İran’ı İranistan’a çevirmek istiyorlar*” demiştir. İsyancıların komünistlerden emir aldıklarını söyleyen Şah; “*İran’ın jeopolitik durumunda meydana gelecek bir değişiklik dünya haritasını da değiştirecektir*” demiştir. Konuşmalarına “*Ben ve İran ordusu bunlara arzuladıkları hedefe ulaşma imkânı vermeyeceğiz*” diyerek göstericilerin maksadının İran’ı bir uydu devleti haline getirmek olduğunu da sözlerine eklemiştir (Ağrı Mes’uliyet 22 Ağustos 1978: 1).

Rex Sineması Faciası (19 Ağustos 1978)

İsfahan’da mollaların öncülüğünde başlatılan “*Şah’a Karşı Kutsal Savaş*” giderek bütün İran’a yayılmaya başlamıştır. Olayların kitlesel olarak bütün İran’a yayılması üzerine SAVAK personelleri ve İran Ordusu’na bağlı askeri birlikler ile göstericiler arasında neredeyse her gün çatışmalar çıkmış ve sabotajların yanı sıra toplu öldürme olayları da artmıştır. Bu durumlar üzerine İran Enformasyon Bakanlığı

tarafından yapılan açıklamada gösterilerin “*Radikal Müslüman Red Hareketi Örgütü*” tarafından organize edildiği ileri sürülmüştür (Hürriyet 15 Ağustos 1978: 1). 1978 yılının Ağustos ayı itibarıyla süreklilik kazanan olaylar nedeni ile İran’ın birçok şehrinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve devamında sokağa çıkma yasakları uygulanmaya başlamıştır. Askerin sokağa inmesi ve genel yasaklar nedeniyle İran’da gergin bir atmosfer oluşmuştur (Erkan 2017: 100). Musaddık’a karşı yapılan darbe ve sonrasında Şah’ın yeniden iktidara gelişinin 25. yıl dönümü kutlamalarını tertipleyen hükümet, olaylar nedeni ile yapılacak kutlamaların pek gösterişli olmayacağını belirtmiştir (Hürriyet 18 Ağustos 1978: 13). 19 Ağustos günü Şah Yönetimi ve destekçileri için bir zafer olarak algılansa da muhalefet için kara bir gün olarak kabul edilmektedir. Böylece Şah Yönetimi’nin bu gösterilerini protesto etmek isteyen muhalefet, 19 Ağustos 1978 tarihinde genellikle işçilerin yoğunlukta yaşadığı Abadan Şehri’nde büyük bir protesto gösterisi hazırlığına girmiştir (Erkan 2017: 100). Muhalefet tarafından yapılan örgütlenme ve hazırlıklar sonunda 19 Ağustos Cumartesi günü büyük kalabalıklar halinde Abadan Şehir Meydanı’na gelmeye başlayan protestocular önce Şah aleyhine daha sonra ise Musaddık lehine sloganlar atmışlardır. Sloganlar eşliğinde yürüyüşe geçen protestoculara güvenlik güçleri müdahale ederek dağıtmaya çalışmışlar, yapılan müdahale sırasında karşılıklı çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalarda pek çok protestocu yaralanmıştır. Fakat gösterilerin sona erip protestocuların meydandan dağılmasından sonra akşam saat 20:21’de Abadan Şehri’nde bulunan Rex Sineması kundaklanmıştır (Abrahamian 2008: 208). O sıra Gavaznha Filmi gösterimdeyken Rex Sineması’na benzin dökülerek yakılmış ve sinemada bulunan kadın, erkek ve çocuklardan oluşan 377 kişi yanarak ölmüşlerdir. Yetkililer, yangının 4 saatte söndürülebildiğini ve ilk haberlerde, kundakçıların sinema binasını dört köşeden sistemli olarak ateşe verdiklerini ve kimsenin kaçmaması için de çıkış kapılarını kilitledikleri belirtilmiştir. Fakat yetkililer daha sonra kapıların kilitlenmemiş olduğunu bildirmişlerdir. Olayın duyulması ile birlikte İran Radyosu müzik yayınını keserek “*Ulusal Yas*” ilan etmiştir. *Radyo “1000 yıllık bir düşman bile kundakçıların bu masum 377 kişiye yaptığını yapmazdı”* demiştir. Sinemadan canlı olarak ama ağır yanık yaralarıyla ancak 10 kişi kurtulabilmiştir. Olayın görgü tanıkları, sinemanın yakılmasındaki süratten ve hiç kimsenin fark edemediği biçimde binanın her tarafına benzin dökülmüş olmasından söz ederek yangının profesyonel kundakçılar tarafından çıkarıldığını ileri sürmüşlerdir (Akşam 21 Ağustos 1978: 1). Görgü tanıkları yangının birden başladığını ve yüzlerce kişinin çığlıklar atarak dışarı çıkmak istediklerini ancak hararetin fazlalığından kapılardaki çeliğin erimiş olabileceğini ve bu nedenle kapıların açılmadığını söylemişlerdir (Akşam 21 Ağustos 1978: 7). İran’da bir şok etkisi yaratan bu facianın sonunda İran Hükümeti bir soruşturma başlatmış ve bu soruşturmanın neticesinde olayın sorumlusu olarak “*Aşırı Dinci Tedhişçiler*” görülmüştür. Ancak muhalefet, olayın Şah Yönetimi’nin gizli polis ve istihbarat örgütü olan SAVAK tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir (Cumhuriyet 23 Ağustos 1978: 3). Karşılıklı suçlamalar sürerken sürgünde bulunan Humeyni de verdiği demeçler ve İran’daki taraftarlarına gönderdiği kasetler aracılığı ile olayın müsebbibinin Şah olduğunu iddia etmiştir. Humeyni’nin bu iddiaları neticesinde İran halkının büyük çoğunluğu Rex Sineması’nda meydana gelen yangının sorumlusu olarak Şah Yönetimi’ni görmüş ve bu yüzden Şah’a karşı büyük bir öfke meydana gelmiştir. Böylece Şah Yönetimi’ni olayın sorumlusu olarak gören halk, Rex Sineması’nın Abadan Emniyet Müdürü’nün emri ile

kundaklandığı söylentisi ile onu suçlamışlardır. Yapılan bu suçlamaların sebebi ise emniyet müdürünün Abadan Şehri'ne atanmadan önce görev yaptığı Kum Şehri'nde Ocak 1978'de meydana gelen ve İran geneline yayılan olaylarda halka ateş açma emrini vermesinden kaynaklanmıştır (Dabashi 2007: 173). Haberin yayılması ile meydanlarda toplanan halk, ölenler için Abadan Şehir Merkezi'nin dışında bulunan mezarlıkta yaklaşık 10.000 kişilik kalabalık grup ile toplu bir cenaze töreni düzenlemişlerdir. Cenaze töreninin sonunda şehir merkezine doğru yürüyüşe geçen kalabalık grup, “Şah’ı yakın, Pehleviler’e Son” gibi sloganlar atarak protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Protesto gösterileri nedeniyle çatışmalar çıkmış ve bu yüzden hükümet tekrardan sokağa çıkma yasağı ilan ederek olayları bastırmaya çalışmıştır (Abrahamian 2008: 208). Yaşanan bu faciadan sonra Şah’ın eşi Farah Pehlevi, Abadan Şehri'ne giderek hayatını kaybeden kişilerin ailelerini ziyaret etmek istediğini bildirmiş ancak bu isteği Başbakan Cemşid Amuzegar tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü halk olayın Şah Yönetimi tarafından yapıldığına inanmış ve bu böylece Pehlevi Hanedanlığı'na karşı büyük bir öfke oluşmuştur. Farah Pehlevi, anılarında bu durumu:

“Olayı duyduktan sonra Başbakan Amuzegar’ı arayarak kendisine Abadan’a gidip, kurbanların aileleri ile beraber olmak istediğimi bildirdim. O beni bu düşüncemden vazgeçirdi. Kendisini dinlerken birdenbire onun da bize duyduğu güveni yitirdiğini fark ettim, Şah’ın ve benim ülkenin gücünü ve dirlik düzenini temsil ettiğimize olan inancını kaybetmişti. Başbakanın bana artık farklı bir gözle baktığını hissettim: yirmi yıl boyunca bütün İranlılarla samimiyetle konuşan insan değildim artık. Bu seyahati yapmaktan beni vazgeçirmekte muhtemelen haklıydı çünkü olaydan birkaç saat sonra Humeyni tutulacak yanı olmayan bir şey söyledi, aklın sınırlarını aşarak, hükümeti bu canavarlığa neden olmakla suçladı. Olayların başından bu yana, İslamcılar yaklaşık elli sinemayı ateşe vermişlerdi. Eğer Rex Sineması kundaklama sonucu yanmışsa, bu yangının da aynı yobazların eseri olduğunu düşünmek için yeterli neden vardı. Yapılan soruşturma bu görüşü doğruladı. Bu yangının faili sabotaj eylemlerinde uzmanlaşmış bir grubun komando üyesi olan on dokuz yaşındaki "Cemşid" adındaki bir gençti ve kaçarak Irak’a sığınmıştı” şeklinde anlatmıştır (Pehlevi 2004: 278).

İki tarafın da birbirlerini karşılıklı olarak suçladığı bu olay, halkın üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Halk tarafından olayın azmettiricisi olarak görülen Şah, Rex Sineması Faciası'ndan sonra büyük bir itibar kaybetmiş ve böylece Şah Yönetimi'ne karşı yapılan gösteriler büyük bir ivme kazanarak bütün İran'a yayılmıştır. Şah ise halk nezdinde kaybettiği itibarını tekrar kazanmak ve muhalefeti sakinleştirmek için 27 Ağustos 1978 tarihinde Başbakan Cemşid Amuzegar’ı görevden alarak yerine daha ılımlı ve dini hassasiyeti yüksek olan Cafer Şerif İmami'yi başbakanlığa getirmiştir. Fakat İmami'nin başbakanlığa getirilmesi de olayların durulmasına yardımcı olamamış ve böylece İran İslam Devrimi'ne giden süreç daha da hızlanmıştır (Dabashi 2007: 174).

Sonuç

Monarşi ile özdeşleşmiş olan İran'ın son monark hanedanlığı olan Pehlevi Hanedanlığı'nın iktidar sürecinde yaşanan olaylar İran Tarihi'nde çeşitli siyasi, sosyal ve dini meselelerde değişimler meydana getirmiştir. Değişimlerin başlama noktası olarak kabul görülen olay ise Muhammed Musaddık'ın başbakanlığa gelmesidir. Çünkü Musaddık'ın başbakanlığı sürecinde İran'da etkili olan emperyal güçlere karşı bir

uyanış ve bu güçlere karşı bir mücadele devri başlamıştır. Böylece İran halkında bir milli bilinç uyandıran bu mücadele devri başta İngiltere olmak üzere ABD ve diğer bazı devletlerde bir rahatsızlık oluşturmuştur. Bu mücadele ve milli şuur devri kısa bir süre sonra yaşanan dış destekli bir darbe girişimi ile sekteye uğramış ve Musaddık başbakanlıktan indirilerek tekrardan Şah Yönetimi'nin demir perdesi İran'da hâkim olmaya başlamıştır. İran'daki bir diğer değişim olayı ise Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin yürürlüğe koyduğu ve bütün muhalif kanadın karşı çıktığı Ak Devrim'dir. Genel anlamı ile bir toprak ve toplum reformu olan bu yenilik paketi İran toplum ve dini yapısında ses getirici değişimler oluşturma sürecini getirmiştir. Öte yandan bu reform paketi ile birlikte İran'da yeni bir dini ve siyasi muhalif, ilerleyen zamanda ise toplum nezdinde bir lider doğurmuştur. Bu lider ise Ayetullah Humeyni'dir. Humeyni'nin siyaset arenasına çıkması İran monarşisi için sonun başlangıcı olmuştur. Çünkü sivri dili ve Şah'ın her yaptığını eleştiren bir tutum takınması nedeni ile hem halk hem de muhalifler zaman içerisinde etrafında toplanmaya başlamıştır. Böylece ekonomik olarak zor durumlar yaşayan İran halkı, Şah Yönetimi'nin şatafatlı yaşantısını her fırsatta eleştirmiştir. Ancak Şah'ın muhalifleri ve toplumu baskı altında tutmak için kurmuş olduğu SAVAK'ın korkusu bu eleştirilerin kitlesel eylemlere dönüşmesini engellemiştir. Baskı, zorluk ve ekonomik sıkıntılar yaşayan İran halkı, Şah'a karşı ateşli konuşmalarda bulunan Humeyni'yi bir sığınak olarak görmüş ve onun yönlendirmeleri ile eleştirilerini kısa zaman içerisinde eylemlere dönüştürmüşlerdir. Humeyni'nin sürgüne gönderilmesi bu eylemleri sonlandıramamış bilakis dışarıdan daha rahat bir şekilde kaset, fetva, bildiri ve taraftarları vasıtası ile toplumu yönlendirmeye çalışmıştır. Bu eylemler zaman içerisinde kitlesel olaylara dönmüş ve İran'da önü alınamaz bir dönem başlamıştır. Önü alınamaz bu dönemde sokak eylemleri, suikastlar ve çatışmalar yaşanmış ve hükümet bunlara karşılık olarak orduyu devreye sokarak sıkıyönetim ilan etmiştir. Ancak alınan tedbirler hiçbir fayda sağlayamamış aksine olaylar daha da alevlenmiştir. Bu alevlenmeyi körükleyen bir diğer etken ise Liman Şehri olan Abadan'da bulunan Rex Sineması'nın kimliği belirlenemeyen kişi veya kişilerce kundaklanmasıdır. Toplumda bir infiale neden olan bu olayla birlikte artık monarşinin halk nezdinde itibarı kalmamış ve Humeyni'ye doğru kitlesel bir yönelme süreci başlamıştır. Rex Sineması Faciası, İran Devrim Tarihi'nde Kum Olaylarından sonra toplumsal olarak yaşanan ikinci faciadır. Bu facialar zinciri komünist, cumhuriyetçi ve İslamcı bütün camiaları birleştirmiş ve devrime giden süreci hızlandırmıştır. Daha örgütlü hareket etmeye başlayan muhalefet bu örgütlenme ile birlikte grev, eylem ve uluslararası kamuoyu oluşturmuştur. Ancak Rex Sineması Faciası'ndan sonra yaşanan olaylarda yüzlerce insan hayatını kaybetmiş ve böylece İran'da yönetimi elinde tutamayacağını anlayan Şah, 16 Ocak 1979 tarihinde ülkeyi terk etmiştir. Şah'ın ülkeyi terk etmesinin akabinde Paris'te sürgünde bulunan Humeyni üç gün sonra yani 19 Ocak 1979 tarihinde milyonlarca kişinin karşılaması ile İran'a dönmüştür. Humeyni'nin İran'a dönmesinden kısa bir süre sonra 2500 yıllık İran monarşisi yıkılmış ve 1 Nisan 1979 tarihinde İran İslam Devrimi kurulmuştur. İran'da İslami bir cumhuriyetin kurulması sosyal ve siyasal hayatta pek çok değişiklik meydana getirmiş ve böylece yeni bir İran modeli oluşmuştur. Din ve mezhep eksenli oluşturulan bu yeni İran modeli ve gerçekleşen İslami Devrim bölgedeki birçok örgüt ve gurup için bir rol model olmuş ve bu da İran'ın siyasi yelpazesini genişleterek bölgede daha da güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır.

KAYNAKLAR

ABRAHAMİAN, Ervand, (2008), *Modern İran Tarihi*, (Çeviren Dilek Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ağrı Mes'uliyet Gazetesi, (22 Ağustos 1978), "Şah: Komünistler İran'da Yönetimi Ele Almak İstiyorlar", s.1.

Akşam Gazetesi, (21 Ağustos 1978), "İran'da Sabotaj, Sinema Yakıldı 377 Kişi Yanarak Öldü", s.1.

ALGAR, Hamid, (1998), "Humeyni", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XVIII, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss.358-364.

BALKAN, Serkan – TİRYAKİ, Fatih, (2014), "İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü & Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C.I, S.2: ss.85-113.

BİÇEN, Gürkan, (2017), "Ayetullah Humeyni'nin 1980 Öncesi Söyleminde İran İslam İnkılabının Meşruiyet Temeli Olarak Siyonist Rejim Problemi", *İran Çalışmaları Dergisi*, C.I, S.1: ss.52-83.

CLEVELAND, William L., (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çeviren Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Cumhuriyet Gazetesi, (10 Mayıs 1978), "Tahran'da Şah'ı Protesto Grevi Başladı, Greve Uymayan Dükkânlar Taşlandı", s.3.

Cumhuriyet Gazetesi, (14 Mayıs 1978), "İran'da Komünistlerin 26 Yıldır İlk Kez Açıkça Yaptığı Gösterilerden Sonra 9 Komünist Lider Tutuklandı", s.3.

Cumhuriyet Gazetesi, (17 Temmuz 1978), "İran'da Tek Parti Rastakiz'in Sekreter Yardımcısı İstifa Etti", s.3.

Cumhuriyet Gazetesi, (22 Haziran 1978), "İran Şah'ı: Gösterilere Rağmen Ülkede Duruma Hâkimim", s.3.

Cumhuriyet Gazetesi, (23 Ağustos 1978), "Abadan Yangını Üzerine Ulusal Yas İlan Edildi", s.3.

Cumhuriyet Gazetesi, (23 Mayıs 1978), "İran'da Şah'a Karşı 40 Günde bir Gösteri Yapılıyor", s.3.

ÇEVİK, Elif, (2015), *Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇİTLİOĞLU, Ercan, (2015), *İran'ı Anlamak*, Ankara: Başkent Üniversitesi Yayınları.

DABASHİ, Hamid, (2007), *İran: Ketlenmiş Halk*, Çev. Emine Aydın, İstanbul: Metis Yayınları.

DEMİRKİLİNÇ, Selçuk, (2017), “Psikopolitik Boyutuyla İran Devrimi”, **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, C.IX, S.1: ss.22-43.

DEVLETOĞLU, Jan, (E.T. 27/11/2020), “Humeyni Florya Plajı'nda Yuhalandı”, <http://arsiv.sabah.com.tr/2000/09/25/g03.html>.

EDİ, Ahmet, (Eylül 2019), “İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış: Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.66: ss.731-744.

ERKAN, Süleyman, (2017), “CIA Günlük Raporlarına Göre İran'da Şah'ın Devrilmesi”, **International Periodical for the Languages**, Volume: 12/12, Ankara, ss.95-114.

Federal Research Division, (2012), **Iran's Ministry of Intelligence and Security: A Profile**, Library of Congress, Washington DC.

GERGER, Haluk, (2008), **ABD Ortadoğu Türkiye**, İstanbul: Yordam Kitap.

GÖKALP, Emin, (2016), **Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya: Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNDOĞDU, Ünal, (2010), **İran ve Ortadoğu**, Ankara: Adres Yayınları.

HALLİDY, F. vd., (1992), **İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, İstanbul: Belge Yayınları.

Hürriyet Gazetesi, (17 Mayıs 1978) “Halk Evlerine Kapandı, Tahran'da Askerler Dolaşıyor”, s.3.

Hürriyet Gazetesi, (18 Ağustos 1978), “Şah'a Karşı Kutsal Savaş Başladı”, s.1.

Hürriyet Gazetesi, (20 Haziran 1978), “İran Muhalefet Lideri 'Şah Uçurumun Kenarında' diyor”, s.1.

Hürriyet Gazetesi, (6 Temmuz 1978), “İran'da Yeni Siyasi Partiler Kuruluyor”, s.15.

KEMANKAŞ, İsmail Kemal, (E.T. 27/11/2020), “3 lider, 3 kader ve 3 Bursa”, <http://bursadazamandergisi.com/makaleler/3-lider-3-kader-ve-3-bursa-turkiye-osmanli-imparatorlugunun-ardindan-kullerinden-yeniden-dogan-4407.html>.

KURTULUŞ, Rıza, (2008), “Rızâ Şah Pehlevî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXV, s.67.

Milliyet Gazetesi, (18 Ağustos 1978), “Askerlerle Göstericilerin Çatıştığı İsfahan'da Sıkıyönetim İlan Edildi”, s.3.

MOKHTARPOUR, Alireza, (2012), **İran Devlet Modeli, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NASKALI, Esko, (2000), “İran II. Tarih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.XXXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.394-395.

PEHLEVİ, Farah, (2004) **Anılar**, (Çeviren Rukiye Öke), İstanbul: Dünya Kitapları Yayınevi.

SANDER, Oral, (2012), **Siyasi Tarih (İlk Çağ'dan 1994'e)**, C.I&II, Ankara: İmge Kitapevi.

SÜMER, Faruk, (2001), "Kaçarlar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.51-53.

TABRİZ, Asghar Alam, (2004), **Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerindeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TAFLIOĞLU, M. Serkan, (2013), "II. Pehlevi Dönemi İran Dış Siyaseti Üzerine Bir Deneme", **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume:8/7, ss.631-644.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 03.10.261.762.14.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.02.123.66.4.

Yılmaz. U. (2020), **İran İslam Devrimi'ne Giden Süreç ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YEGİN, Abdullah, (2013), **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Ankara: SETA Yayınları.

YERGİN, Daniel, (2016), **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, (Çeviren Kamuran Tuncay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

"History of Iran Ayatollah Khomeini", (E.T.27/11/2020), http://web.archive.org/web/20151205182448/http://www.iranchamber.com:80/history/rkhomeini/ayatollah_khomeini.php.

"Humeyni Biyografisi", (E.T. 27/11/2020), <https://www.biyografi.info/kisi/humeyni>.

"İran: Bir Devrimin Anatomisi", (E.T. 27/11/2020), **Al Jazeera Türk Belgesel Erişim adresi:** <https://www.youtube.com/watch?v=Y1SRxk2eU4g>.